

O. MADAYEV, T. SOBITOVA

**XALQ OG'ZAKI
POETIK IJODI**

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI
O'RTA MAXSUS KASB-HUNAR TA'LIMI MARKAZI
O'RTA MAXSUS KASB-HUNAR TA'LIMINI
RIVOJLANTIRISH INSTITUTI

O. MADAYEV, T. SOBITOVA

XALQ OG'ZAKI POETIK IJODI

Akademik litseylar uchun darslik

«SHARQ» NASHRIYOT-MATBAA
AKSIYADORLIK KOMPANIYASI
BOSH TAHRIRIYATI
TOSHKENT — 2010

Taqrizchilar:

filologiya fanlari doktori, professor *H. Boltaboyev*,
 filologiya fanlari nomzodi, dotsent *N. Bekmirzayev*,
 filologiya fanlari nomzodi *G. Rixsiyeva*,
 filologiya fanlari nomzodi *N. Do'stixonjayeva*

XALQ OG'ZAKI
 POETIK IJODI

Akademik litsey uchun darslik

Madayev Omonilla, Sobitova Tojixon.

M—14 Xalq og'zaki poetik ijodi: Akad.litseylar uchun
 darslik / Taqrizchilar H. Boltaboyev va bosh. — T.:
 «Sharq», 2010. — 208 b.

BBK 83.3Uz

I Muallifdosh

Mazkur darslikda o'zbek xalq og'zaki poetik ijodining
 o'ziga xos xususiyatlari, tarixi, janrlari, ayrim asarlari, marosim-
 lari, xalq baxshilarining hayoti va ijodi haqida ma'lumot berila-
 di. Shuningdek, kitobga xalq og'zaki poetik ijodidan namunalar
 kiritilgan.

ISBN 978-9943-00-589-1

© «Sharq» nashriyot-matbaa aksiyadorlik
 kompaniyasi, Bosh tahririyati, 2003, 2010.
 © «TURON-IQBOL», 2010.

KIRISH

O'zbek xalq og'zaki ijodini o'rganish Respublikamizdagi
 hamma akademik litsey va kasb-hunar kollejlari talabalariga
 bejiz tavsiya etilmayapti. Xalqimiz mustaqillikka erisha-
 ganidan so'ng o'zbekona urf-odatlar, rasm-rusmlar, asrlar
 davomida yaratilgan dostonlar, ertaklar, qo'shiqlar haqida
 alohida g'urur bilan gapirila boshlandi. Har bir inson biron
 sohaning mutaxassisi bo'lishdan tashqari o'z xalqining
 farzandi bo'lmog'i lozim. Yaqin o'tmishda alla bilmaydigan
 kelinlarni, doston eshitmagan yigitlarni yoki askiya aytib
 ko'ngil chigillarini yozmagan o'zbeklarni uchratish mushkul
 bo'lgan. Afsuski, endilikda biron odamni maqtaydigan
 bo'lsak, alla ayta olishini, silliq so'zlashini, askiyada qat-
 nashishini fazilat qilib ko'rsatamiz. Demak, bugungi kunda
 o'zbek qadriyatlarini bulug'idan suv ichgan, o'zbekona muo-
 malani butun qalbiga singdirgan, to'ylarda, azalarda, ish-
 boshilik qiladigan, murosasi kelishmagan taraflar o'rtasini
 totuvlashtiradigan o'zbeklar bir oz kamayib qolibdi-da. Ana
 shu mulohazalardan kelib chiqib akademik litseylarda va
 kasb-hunar kollejlari xalqimiz og'zaki ijodini alohida
 san'at turi sifatida o'rganish ma'qul topildi.

«Alpomish» dostonining ming yilligiga bag'ishlangan
 tantanali marosimda Prezidentimiz Islom Abdug'aniye-
 vich Karimov shunday degan edi: «Alpomish» —
 o'zbekning o'zligini namoyon etadigan, mard va tanti
 xalqimizning yurak-yuragidan chiqqan, ota-bobolarimiz
 avlodlardan-avlodlarga o'tkazib kelayotgan qahramonlik
 qo'shig'idir»¹.

Ana shu fikrning o'zida og'zaki ijodimizni nima uchun
 o'rganamiz, degan savolga javob berilgan. Xalq og'zaki ijo-
 dini, qadriyatlarini bilmay turib, o'zbekman, deyish
 mumkin emas. O'zbek millatiga mansub insonning o'zbek-
 man deyishga haqqi yo'q ekan, u odam xalqining yuziga

¹ Prezident Islom Karimovning «Alpomish» dostonining 1000 yilligiga
 bag'ishlangan tantanali marosimda so'zlagan nutqi. «Халқ сўзи» gazetasi,
 1999 yil 9 noyabr.

oyoq qo'ygan, ota-bobolari hurmatini haqoratlagan hisoblanadi.

Alohida ta'kidlash lozimki, o'rta ma'lumot beruvchi ta'lim tizimida xalq og'zaki ijodini alohida o'rganish birinchi marta amalga oshirilmoqda. Shu paytgacha umumiy o'rta ta'lim maktablarida ham og'zaki ijod asarlari o'rganilgan va o'rganilmoqda.

Ammo akademik litsey va kasb-hunar kollejlariida xalq qadriyatlarini xazinasini hisoblangan og'zaki ijodga joriy o'quv yili bosqichida alohida-alohida soatlar ajratildi. Bu bilan davlatimiz har bir kelajak avlodning o'tmishni mukammalroq bilishi va idrok qilishi uchun zamin tayyorladi. Keyingi yillarda qabul qilingan davlat hujjatlariga nazar tashlar ekanmiz, o'zbek xalqi vakilining milliy g'ururini shakllantirishga alohida e'tibor berilganini sezamiz. O'ylaymizki, xalq og'zaki ijodini o'rganish akademik litsey va kasb-hunar kollejlari talabalarining milliy g'ururini paydo qiluvchi asosiy omillardan bo'lib qoladi. O'z fikrimizni dalillash uchun ayrim misollarga murojaat qilamiz.

Dunyoda badiiy jahatdan mukammal, hajm jihatdan katta asarlar bor. Jahon xalqlari madaniyati xazinasidagi «Manas», «Kolevala», «Nartlar» shular jumlasidandir. O'zbek xalqi o'zining «Alpomish», Go'ro'g'li haqidagi dostonlari bilan dunyodagi ana shunday asarlar xalqlar qatoridan munosib o'rin olgan. Ma'lumki, bitta xalq maqolida olam-olam ma'no singdirilgan bo'ladi. Shuning uchun ba'zan bitta xalq maqolining vujudga kelishi uchun asrlar davomida xalq ijod bilan shug'ullanishga majbur bo'ladi. Mahmud Koshg'ariyning 1074-yilda yozib tugallangan «Devonu lug'otit turk» asarida ikki yuz oltmishdan ortiq maqollar yozilgan. Gulxaniy o'zining «Zarbulmasal»ida esa 400 ga yaqin xalq durdonalirni Boyo'g'li bilan Yapaloqqushning quda bo'lish voqeasida misol keltirgan. Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yugnakiy, Alisher Navoiy, Bobur asarlarida o'nlab maqollarni uchratamiz. O'zbekiston Fanlar Akademiyasining Aleshir Navoiy nomidagi adabiyot ilmiy tekshirish instituti folklor bo'limi xodimlari tomonidan 1987, 1988 yillarda e'lon qilingan maqollar to'plamida o'n uch mingdan ortiq xalqimiz donoligi namunalari bor. Xalqimiz orasida hozirgi kungacha yashab kelayotgan minglab qo'shiqlarni, topishmoqlarni, latifalarni, yuzlab ertaklarni aytmaysizmi?! Biz ana shunday ijodkor xalqning avlodimiz. Binobarin, har

bir o'zbek farzandi o'zaro munosabatda bo'lar ekan, ana shunday buyuk xalqning vakili ekanligini unutmasligi lozim. Arzimagan buyum, boylik, narsa, hirs uchun o'z g'ururini oyoq osti qilish o'zbek xalqidek yuksak darajadagi ma'naviy boylik merosxo'rining tabiatiga xos emasligini his qilishi lozim. Aslini olganda, «O'zbekiston — kelajagi buyuk davlat», «Barkamol avlod — O'zbekiston taraqqiyotining poydevori», der ekanmiz, ajdodlarimizning bebaho madaniy merosiga bo'lgan munosabatimiz ham samimiy tarzda o'z ifodasini topadi. O'zbek xalq og'zaki ijodi haqida ma'lumotga ega bo'lish Imom al-Buxoriy, Abu Mansur Motirudiy, Al-Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Imom at-Termiziy, Burhoniddin Marg'iloniy kabi jahon tan olgan allomalarning merosxo'ri bo'lishimiz uchun amaliy talabdir.

Shunday qilib, akademik litseylar va kasb-hunar kollejlariida o'zbek xalq og'zaki ijodi haqida alohida mukammal ma'lumot berishning bosh maqsadi mazkur o'quv muassasasi talabalarini o'zbekona qadriyatlar ruhida tarbiyalashga munosib hissa qo'shishdir. Xalqimiz yaratgan dostonlar, ertaklar, qo'shiqlar va boshqa janrlar yuzasidan ma'lumot hosil qilish, ular haqida mustaqil fikrni shakllantirish o'zbek xalq og'zaki ijodi fanining vazifalari hisoblanadi.

Kitobning darslik qismini dotsent Omonilla Madayev yozgan, majmua qismi dotsent Tojixon Sobitova tomonidan tuzilgan.

XALQ OG'ZAKI IJODI VA QADRIYATLARI DAVLAT MAQOMIDA

1991-yil 1 sentyabrda O'zbekiston mustaqil respublika deb e'lon qilindi. Yurtimizdagi, o'nlab yillar davomida kutilgan bu xabar butun o'zbek xalqini mamnun etdi. Mustaqilligimizning dastlabki kunlaridanoq davlat o'tmish madaniy merosimizni qaytadan tiklash, odamlarning qalbidagi tutqunlikda yotgan qadriyatlarga keng yo'l ochish siyosatini amalga oshirdi. Har bir tadbir o'zining amaliy yechimiga ega bo'lishi bilan birga xalqqa ozodlik shabadasini yetkazish maqsadini ko'zlagan holda amalga oshirildi. Millat o'tmishi va kelajagi haqidagi mulohazalar, ajdodlarimiz kashfiyotlaridan hosil bo'lgan g'urur tuyg'usi o'zbekning qalbidan o'rin ola boshladi: din, madaniy meros, qadriyatlar, milliy g'urur haqida hadiksiramay, baralla mulohaza yuritish imkoni yaratildi.

Aslida, o'zbeklarning dunyoda ilg'or madaniyatga ega bo'lgan xalq ekanligini tasdiqlovchi fikrlar mustabid tuzumda ham aytilgan edi. Ammo bunday hur gaplarning mualliflari qatag'on qilingandilar. Ularning ko'pchiligi — Fitrat, Cho'lpon, Qodiriy, Otajon Hoshim va boshqalar otildi. Ayrimlari — Usmon Nosir, keyinchalik Mirtemir, Said Ahmad, Maqsud Shayxzoda kabilar uzoq muddatga qamoq jazosiga tortildilar. Ammo erkinlikni, o'tmishdagi xalq alomalarining kashfiyotlarini targ'ib etuvchi asarlar tizimi to'xtab qolmadi. 60—70-yillar adabiyotimizning she'riyat maydoniga yosh ijodkorlar sifatida kirib kelgan Erkin Vohidov, Abdulla Oripov kabi shoirlar «O'zbekim», «O'zbekiston» kabi lirik asarlar yaratdilar, bu davrda yashagan yurtdoshlarimiz O'zbekiston qadimdan ilm-ma'rifat, kashfiyotlar va qadriyatlar yurti ekaniga komil ishonch bildira boshlagandilar. Shuningdek, 50-yillardan Ibrohim Mo'minov, Vohid Zohidov, Parso Shams, Solih Mutallibov, Hodi Zarif kabi taniqli ziyolilar turli xil munosabatlar bilan Mahmud Koshg'ariyning «Devonu lug'otit turk», Yusuf Xos Hojibning «Qutadg'u bilig», Navoiyning «Xamsa», Boburning «Boburnoma» kabi bir qator asarlarini nashrga tayyorladilar va chop etdilar. Qizig'i shundaki, bizning olimlarimiz mumtoz adabiyot namunalariidagi sobiq sovet tuzumi siyosatiga mos kelmaydigan o'rinlarni keskin tanqid qilishar, boylar va yo'qsillar

madaniyati haqida turli gaplarni topishar, ammo asarlarni to'liq nashr qilish niyatlariga ham erishar edilar.

Tabiiyki: «Sobiq sovet tuzumi davrida bevosita xalq orasida hukmron siyosatni tanqid qiluvchi xalq og'zaki ijodi asarlari yaratilmadimi?» — degan savol tug'iladi. Gap shundaki, xalq og'zaki ijodi asarlari yozib olinmasa, ularning ommalashuvi uchun sharoit tug'dirilmasa, ko'pincha vaqt o'tishi bilan bu asarlar o'z-o'zidan yo'qolib ketadi, aytuvchining yodidan ko'tariladi. Ularni yozib olish esa hamisha ham amalga oshavermaydi. Bugungi kunda faqat o'sha paytlarda diniy mavzudagi rivoyat, afsonalarning mavjudligini va og'zaki xotiralarda ana shunday yo'nalishdagi asarlar bo'lganligini e'tirof etish mumkin. Jumladan, o'z paytida O. Hoshim tomonidan yozib olingan qo'shiqlarda kolxoz tuzumiga, hamma ekin maydonlariga faqat paxta ekish siyosatiga salbiy munosabat bildirilgan qo'shiqlar borligi haqidagi xotiralar mavjud xolos. Afsuski, turli sabablar bilan bu yozuvlar yo'qolgan.

Yuqorida yurtimiz mustaqil deb e'lon qilinmasdan ham xalq qadriyatlarini tiklashga urinishlar bo'lganini aytgan edik. Ulardan biri sifatida 1990-yilda davlat tomonidan Navro'z bayramini umumxalq bayrami deb e'lon qilinganini, bu kun dam olish kuni deb belgilanganini va shu yili Navro'z tantanalari katta tayyorgarlik bilan o'tkazilganini ko'rsatib o'tish mumkin. Ammo bari bir 1991-yilda Vatanimizning mustaqil deb e'lon qilinishi va o'nlab mamlakatlar tomonidan bu mustaqillikning tan olinishi o'tmish qadriyatlarimizga bo'lgan munosabatda yangi davr ochdi.

Prezidentimiz I. A. Karimovning «O'zbekiston buyuk kelajak sari» asaridagi «Mustaqil O'zbekistonni rivojlantirishning ma'naviy-axloqiy negizlari» deb atalgan bo'limda: «O'zbekistonni yangilash va rivojlantirishning yo'li to'rtta asosiy negizga asoslanadi», — deyilgan. «Bu negizlar:

- umuminsoniy qadriyatlariga sodiqlik;
- xalqimizning ma'naviy merosini mustahkamlash va rivojlantirish;
- insonning o'z imkoniyatlarini erkin namoyon qilish;
- vatanparvarlik»¹ — deb belgilab qo'yilgan.

Mazkur bo'limning davomida: «Xalqning ma'naviy ruhini mustahkamlash va rivojlantirish — O'zbekistonda

¹ Karimov I. A. O'zbekiston buyuk kelajak sari. T., «O'zbekiston», 1998, 56-bet.